

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Rákos Attila

Synchronic and Diachronic Comparative Analysis of the Oirad Dialects
(Abstract of a PhD thesis)

Az ojrát nyelvjárások szinkrón és diakrón összehasonlító elemzése
(PhD értekezés tézisei)

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Mongolisztika Doktori Program

Budapest

2015

1. SYNCHRONIC AND DIACHRONIC COMPARATIVE ANALYSIS OF THE OIRAD DIALECTS

1.1. RESEARCH PRELIMINARIES AND GOALS. SYNCHRONIC AND DIACHRONIC COMPARATIVE ANALYSIS OF THE OIRAD DIALECTS

The main goal of the dissertation is creating a phonological and morphological description of Oirad language and its dialects with an outlook on their history and diachronic evolution. The present description of Oirad is based on field-work materials, as well as language descriptions and texts published in the relevant academic literature. Although several descriptions of various dialects are available in Mongolian, Russian and English, a description of Oirad in general, covering materials from all or most of its dialects has not been published yet.

A general description of Oirad may be useful for studies on various research topics. The history of Mongolic languages is an extensively, but still not completely studied field. There are several studies dealing with the overall history of Mongolian or Mongolic languages, but only few studies deal with the history of particular languages or dialects. Conducting researches on the present state of Oirad is an essential requirement for studying its history. The present work cannot go into the details of the history of Oirad; it would be far beyond the limits of such a work, but tries to outline the diachronic background of some phenomena in order to show their importance in further studies.

Unfortunately, there are no etymological dictionaries of Mongolian, although it would be essential for the thorough and reliable researches on the history of Mongolian. Detailed description of various Mongolian or Mongolic languages and dialects is fundamental requirement that should be done before compiling and etymological dictionary.

Oirad was in permanent contact with other languages through its history. Due to the influence of these languages Oirad incorporated several elements from Chinese, Tibetan, Russian and various Turkic languages. Since these relations were obviously mutual, a layer (or layers) of Oirad influence should exist in at least some of these languages. A description of Oirad definitely may help to forward studies dealing with these interlingual relations.

Most of the Oirad dialects are spoken by minority groups living under the strong influence of the language and culture of the majority. Practically all dialects are endangered, some of them are almost extinct, while others are on the way to becoming extinct within the next decades. Collecting data from the still living speakers of the most endangered dialects is an important task, but documenting the less endangered variants is also an urgent problem. There are at least two areas, where Oirad has a good chance to survive (Kalmykia and East

Turkistan), but it still requires the active and effective participation of the Oirads themselves and also the involvement of local and state authorities into the revitalization projects. Descriptions of the various Oirad dialects may contribute in the success of these revitalization projects, too.

1.2. RESULTS, METHODS AND FOLLOW-UP PROJECTS

The present work is not the final outcome of a closed project, but a milestone of an ongoing research. The summary of what is known about Oirad on the basis of the currently available source materials unfolds and shows the incomplete and imperfect parts of the general view.

The further research plans of the author include two main directions on the basis of the present work. On the one hand the author plans to collect more source material on the Oirad dialects (texts, audio and video recordings) with the aim of clarifying the unclear or defective parts of the general view of Oirad. On the other hand further research is aiming the study of the history of Oirad on the basis of written monuments from various sources.

The basis of a description of a language is an analysis of an oral and/or written corpus of texts. An ideal comparative analysis of dialects would be based on a set of corpora containing texts from each involved dialect with a very similar structure and content. Such a corpus of dialects would provide the best material for comparing various features of different dialects. Unfortunately there is no such a corpus of Oirad dialects available at present, so the analysis should be based on the available sources. These sources are pretty heterogeneous; the available texts were collected and recorded by different researchers in different periods using different transcriptions.

Oirad is an ethnic, linguistic, cultural, historical and political term that is used in wider and narrower sense in various diachronic and synchronic contexts (Oirad people, Oirad language, Oirad script, Oirad Khanate, etc.). The word itself first appears in the 13th century as an ethnonym and has remained in use up to now. There are several other synonymous names that are either interchangeable with Oirad in some contexts or overlap its semantic field, and several other ones denoting its subcategories.

In the present work Oirad is basically used as a linguistic term that denotes a branch of Mongolic languages, a group of dialects also frequently called Western Mongolian and spoken by people living scattered through distant territories of Inner Asia and easternmost border of Europe. These groups and their dialects are known under different internal and

external names, and not classified uniformly in the academic literature. So the definition of Oirad is far not unambiguous, heavily depends on the context.

In this work Oirad as a linguistic term includes the native or ethnic language of the following ethnic groups:

- Oirads living in Mongolia (Dörwöd, Bayad, Ööld, Jakhchin, Torgud, Minggad, Khoton, Uriankhai)
- Oirads living in Kalmykia and its neighbouring territories (Kalmyk, Torgud, Dörwöd, Buzawa)
- Oirads living at the Yssyk-köl in Kyrgyzstan (Sart-Kalmyk)
- Oirads living in Xinjiang, China (Torgud, Dörwöd, Ööld, Khoshud)
- Oirads living in the Alsha League of Inner Mongolia (Torgud, Khoshud)
- Oirads living in Gansu and Qinghai, China (Deed Mongol, Khoshud, Torgud)

Although some authors include other groups into Oirads, such as Darkhads and Khotgoids of Northern Mongolia,¹ the present work does not deal with the language of these groups.

Mongolic language family consists of several languages and their dialects, but there is no consensus on their classification. Several systems of classification exist, but the exact number of languages is different. Oirad forms a separate branch of Mongolic languages in each division, but it is categorised on different levels (language or dialect) in various systems. There are also differences concerning Oirad's internal classification, too, especially Kalmyk is what treated differently in many systems: it is a subcategory of Oirad in some systems, and classified on the same level with it and recognised as a separate language in others.

Regardless of whether Oirad is considered as a dialect of Mongolian, a single separate language or a group of independent languages, it is undoubtedly not uniform and can be divided into several subgroups on the basis of various factors. According to the term applied to Oirad, its subgroups may be labelled as languages, dialects or sub-dialects. Factors that should be taken into consideration when classifying Oirad dialects are geographic location, historical background, linguistic features, ethnic and cultural environment.

Two literary languages exist today based on Oirad and common in everyday use: Kalmyk in Kalmykia, Russia, written in Cyrillic script, and Written Oirad in Xinjiang, China, written in the so-called Clear or Oirad script. These literary languages are both supradialectal variants of Oirad and do not correspond exactly to a certain vernacular. There are two more

¹ Ю. ЦЭНДЭЭ, *Ойрад аялгууны хэл зүй*, Улаанбаатар, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Монгол Судлалын Сургууль, 2012.

Mongolian literary languages that are also used by Oirads: Written Mongolian in China and Khalkha in Mongolia. Written Mongolian is also a supradialectal language that is used by speakers of wide variety of Mongolian dialects.

Oirad dialects are characterised by certain features distinguishing them from other Mongolian languages and dialects, but there are also several differences distinguishing the dialects of Oirad from each other, too. The most well-known common Oirad features are the following ones:

- preservation of velar stop *k* in front vocalic words and before original *i*
- split of original Mongolian affricate *č* to *č* and *c*, and *ǰ* to *ǰ* and *z*
- frontening and palatalising effect of original *i* of non-first syllables in back vocalic words
- addition of a new vowel phoneme *ä*, partly neutral to front-back harmony
- monophthongisation of original closing diphthongs with additional frontening of certain back vowels
- strong reduction of original short vowels of non-first syllables
- relatively small set of palatalised consonants
- lack of rounding harmony characteristic to other Mongolian languages
- preservation of *i* in the first syllable (breaking of *i* is less frequent)
- preservation of the final nasal in *n*-stem nouns
- extensive use of personal possessive markers on nominals
- personal predicative markers (with both verbal and nominal predicates)
- preservation of the marker of commitative case (*-la/lä*)
- preservation of the Mongolian prolative suffix as the marker of the directive case (*-ur/ür*)
- a number of characteristic suffixes
- characteristic Oirad elements in the lexicon and a number of Turkic loans specific to Oirad only
- etc.

Although these features are widely accepted as typical of Oirad, they are not present in all Oirad dialects. Certain dialects show different peculiarities:

- the original *č* and *ǰ* is preserved in Sart-Kalmyk and the Tsaatan dialect of Torgud in Kalmykia
- regular or non-regular presence of affricate *čz* instead of fricative *z* in the Oirad dialects of the Alasha League and Western Mongolia

- presence of diphthongs as lexically encoded, but non-distinctive allophones of long monophthongs in Oirad dialects of Western Mongolia (possibly Khalkha influence)
- lack of back vocalic allomorph of suffixes originally containing *a* and *ä* in the Dörwöd dialect
- opening of the original close rounded vowels of the first syllables in the Dörwöd dialect (*u* > *o*, *ü* > *ö*)
- peculiar markers of the directive case in several dialects (e.g. *-ad/äd* in Torgud, Jakhchin, Ööld and Deed Mongol, *-lu* in Ööld, Minggad and Deed Mongol)
- presence of *j* instead of *z* of other Oirad dialects in Sart-Kalmyk and Tsaatan dialect of Torgud
- etc.

Concerning the history of Oirad dialects there is a number of valuable sources. One of the most valuable ones is the so-called Oirad script or Clear script and its monuments. Colloquial elements of the literary language written in the Oirad script (Written Oirad) are valuable sources for studying the history of Oirad dialects, and provide data for creating the relative and absolute chronology of changes that took place during the centuries. The script itself is based on the well-known Uighur-Mongolian script and intended to eliminate its deficiencies, create a consistent script that can clearly reflect the sounds of the contemporary Mongolian language and is suitable for all the Mongols. Oirad script has separate letters for marking short and long vowel phonemes, voiced and voiceless consonants, and reduces the number of positional allographs. The language that was used by Zaya Pandita for writing texts in the new script (mostly translations of Buddhist sutras) was mainly based on Written Mongolian and reflected its contemporary clerical pronunciation. This written language was archaic and also artificial in some respects, consequently, it was rather far from the contemporary spoken language. Thanks to the advantages of the script and despite of the artificial character of the new written language, Zaya Pandita's script quickly became popular and widespread among Oirads, but mainly due to political reasons it was never accepted by Eastern Mongols, and it became known as Oirad script. Although the Oirad written language retained its original bookish style in many respects up to the 20th century, it incorporated more and more colloquial elements during the time. Since Zaya Pandita's alphabet could reflect the sound set of contemporary Mongolian and Oirad dialects very well, it was easy for colloquial elements to infiltrate the written language. This process was also facilitated by the fact that Written Oirad did not have such a standardised form as Written Mongolian, and the fall of the Dzungarian Empire in the middle of the 18th century eliminated the possible standardising

influence of the Dzungarian chancellery, too. Written Oirad was shaped by a number of individuals and local centres of literacy (e.g. monasteries). The dissertation analyses some sources of Written Oirad from the aspect of the influence of the colloquial language.

External sources of Oirad include monuments written by authors of various nationalities and written in various scripts. The earliest source is probably Rashid ad-Din, who in his *Jami at-Tawarikh* written in Persian with Arabic script mentions an Oirad word for knife, which is interpreted variously by scholars, but may be related to today's Oirad *utxa*. Although this gloss is clearly connected to Oirads, since the author states that this is an Oirad word, other early external sources of Mongolian cannot be directly connected to Oirads. Only sources of later times, mostly written by Europeans can be considered as certain monuments of the Oirad language.

There is an interesting source however, which is internal in the sense that it is a Mongolian source, but external because it is not Oirad, but a 17th-century Written Mongolian chronicle of Eastern Mongolian authorship: this is *Sira Tuɣuɣi*, which has a passage where it describes the victory of Manduqai Sečen qatun over the Oirads. Manduqai orders that the defeated Oirads shouldn't use words *ayiray* 'kumis' and *ordun* 'palace', but they have to use *čigege* and *örgüge* instead. These words are the equivalents of today's Oirad *čigä* and *örgä*, and independently of the historical reliability of this passage, this probably an other evidence of dialectal differences between Eastern Mongolian dialects and Western Mongolian Oirad of that time.

Beside Written Oirad texts, the most significant sources on the history of Oirad language are various European documents written in Roman or sometimes Cyrillic letters. The most earlier remarkable source is the Kalmyk wordlist of Nicolaes Witsen, published first time in 1692 in his book *Noord en Oost Tartarye*. Witsen was a Dutch scholar and politician, who collected materials mostly concerning Russia and Siberia from travellers, merchants or anyone else who travelled through these territories. His Kalmyk material is very important, since this vocabulary is the earliest large corpus of the Kalmyk lexicon written more or less phonetically with Roman letters, so it provides valuable information on the sound system of the 17th century Kalmyk language.

Another Kalmyk vocabulary was published by Philip Johan von Strahlenberg (1676–1747), a Swedish officer who fell into Russian captivity during the battle of Poltava in 1709. He was deported to Siberia, where he lived until 1721 and during his stay he collected various materials concerning the language and culture of neighbouring ethnic groups. His book entitled *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* appeared in German in 1730 and quickly became a popular publication in Europe. Strahlenberg's book also contained a

Kalmyk vocabulary, which probably reflects the Oirad dialect spoken in Jungaria. There is no direct evidence, but probably this vocabulary was collected by somebody else, and not Strahlenberg, and he only published it in his book. The vocabulary itself is very important and interesting, but contains a lot of mistakes, so it should be used with care. Comments of John Krueger on Strahlenberg's vocabulary are very useful for that.

Peter Simon Pallas is a well known scholar of German origin, who worked in Russia for decades. Beside his works in natural sciences he also published books on the languages and cultures of ethnic groups living in Russia. The vocabulary of world's languages edited by him and entitled *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, and also his two volume work on Kalmyks, *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* provide valuable material for studying the Kalmyk language. He was the first one who published a Kalmyk folklore text, two songs from the 18th century. As he wrote in his book a lot of his Kalmyk materials were not collected by himself but provided by Johan Jählig.

Gábor Bálint of Szentkatolna is a Hungarian linguist, who carried out a fieldwork among the Kalmyks in 1871–1872, and later went to Urga in Mongolia in 1873 to collect Eastern Mongolian material. He wrote a grammar of East and West Mongolian languages in English, focusing on the living speech instead of the written language, and also compiled a chrestomathy of his collected texts, such as folklore texts, legal documents, conversations, and so on. In his grammar and chrestomathy he used a Romanized transcription of Kalmyk, mainly of phonetic character, but with some obvious traces of Written Oirad influence. His works remained unpublished until recent times, when Ágnes Birtalan has published the grammar in facsimile with an introduction, and also the complete annotated translation of the Kalmyk texts. Bálint's descriptions in the grammar and his texts reflect the Kalmyk speech of the second half of the 19th century very well.

There are other sources of course from various authors of the 18th and 19th centuries, with different amount of Oirad and Kalmyk glosses, words and sometimes whole sentences. I should mention here Johann Christian Schnitscher, a Swedish officer, who took part in a delegation sent to the Kalmyk Ayuki khan from China in 1715, and also Johann Eberhard Fischer, Johann Peter Falk, Benjamin Bergmann, and of course people somehow connected to the mission of the Moravian Church in Sarepta: Johann Jählig, Justus Friedrich Malsch, Cornelius Rahmn, Isaak Jakob Schmidt and Heinrich August Zwick. These people and some other authors all provided less or more material that can be useful for studies on the history of Oirad language.

The comparison of different sources, internal ones in Oirad script and external ones mainly in Roman script can solve a lot of open questions. Such open question is the problem of labial

harmony in Oirat. As it is well known most of today's Oirat dialects are characterized by the lack of labial harmony, so for example they say *dörää* 'stirrup' instead of Khalkha *döröö* or Buriat *düröö*, and also suffixes has two harmonic variants only, instead of four as in Khalkha, Buriat and Inner Mongolian dialects. Since Written Mongolian is also characterized by lack of labial harmony, some scholars, especially in Mongolia try to connect these two variants of Mongolian and state that the original underlying language of Written Mongolian should be a predecessor of Oirat, and labial harmony that can be observed in Written Oirat texts is a mere orthographic feature, an invention of Zaya Pandita. It is a quite interesting idea, but it is not proved by written sources. Not only Written Oirat texts show labial harmony, but also the European authors mentioned above provide texts, where labial harmony is clearly an existing feature in Oirat, especially before the 19th century. Only texts from the 19th century show consistently the absence of that, so probably spoken Oirat was also characterized by labial harmony and the absence of this feature is an innovation started to spread only in the 18th century. This process can be followed by the written sources and also some evidences of today's Oirat dialects prove that at least in word stems labial harmony existed in Oirat. Concerning the labial harmony in suffixes, there is no certain material, so it requires further investigation.

1.3. PUBLICATIONS OF THE AUTHOR CONCERNING THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Rákos Attila: Clear Script as Source for the History of Oirat Dialects. In: N. N. Kazansky (ed.): *Acta Linguistica Petropolitana*. Vol. XI, part 3, St. Petersburg, Russian Academy of Sciences, 2015, pp. 352–364.

Rákos Attila: Svantesson, Jan-Olof (ed., transl.): Cornelius Rahmn's Kalmuck Dictionary. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012 (*Turcologica*, 93). 199 pp. ISBN 978-3-447-06690-7. In: *AOH* 68 (2015), pp. 479–483

Rákos Attila: Introduction to Oirat Dialectology. In: Ágnes Birtalan (ed.): *Oirat and Kalmyk Linguistic Essays*. (Talentum sorozat 11.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012, pp. 25–58.

Rákos Attila: Long Vowels in the Oirat Script. In: Б. А. Бичеев (ed.): *Мир «ясного письма»*. Elista, Russian Academy of Sciences, 2010, pp. 36–40.

Rákos Attila: Some Notes on the Long Vowels of the Oirat Script. In: Szathmári István (ed.): *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*. Tomus XXVI. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2005, pp. 217–226.

- Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmüök – Egy európai mongol nép.* (TEXTerebess 1.)
Budapest, Terebess Kiadó, 2002, 263 p.
- Rákos Attila: *Written Oirat.* (Languages of the World 418) München, Lincom Europa, 2002,
60 p.
- Rákos Attila: Beszélt nyelvi hatások az ojrát „világos írásos” szövegekben. In: Birtalan Ágnes
– Yamaji Masanori (eds.): *Orientalista Nap 2001.* Budapest, MTA Orientalisztikai
Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet, 2002, pp. 81–89.

2. AZ OJRÁT NYELVJÁRÁSOK SZINKRÓN ÉS DIAKRÓN ÖSSZEHAJONLÍTÓ ELEMZÉSE

2.1. A DISSZERTÁCIÓ ELŐZMÉNYEI ÉS CÉJA. AZ OJRÁT NYELVJÁRÁSOK SZINKRÓN ÉS DIAKRÓN ÖSSZEHAJONLÍTÓ ELEMZÉSE

A disszertáció fő célja egy átfogó hangtani és alaktani leírás készítése az ojrát nyelvről és nyelvjárásairól, kitekintéssel azok történetére és történeti változásaira. Jelen leírás terepmunka-gyűjtések, valamint a vonatkozó szakirodalomban megjelent nyelvleírások és publikált szövegek felhasználásával készült. Noha léteznek mongol, orosz és angol nyelvű leírások egyes ojrát nyelvjárásokról, még nem jelent meg olyan átfogó leírás az ojrátról általában, ami minden vagy majdnem minden nyelvjárásról tartalmaz anyagokat.

Az ojrát nyelv általános leírása számos különböző területen folyó kutatás számára jelenthet hasznos forrásanyagot. A mongol nyelvek története széles körben, de nem kimerítően kutatott terület. Számos tanulmány létezik, ami a mongol nyelvek összességének átfogó történetével foglalkozik, de csupán néhány, ami egyes nyelvek vagy nyelvjárások történetét elemezné. Az ojrát nyelvjárások jelen állapotának alapos kutatása és leírása elengedhetetlen feltétele az ojrát történetét célzó további kutatások sikerének. Jelen munka ugyan nem foglalkozhat részletesen az ojrát nyelv és nyelvjárások történetével, hisz ez mindenképpen meghaladja a kereteit, de megkísérli felvázolni néhány nyelvi jelenség történeti háttérét, hogy rámutasson azok fontosságára a további kutatásokban.

Sajnálatos módon jelenleg nem létezik mongol etimológiai szótár, noha ez mindenképpen szükséges lenne a mongol nyelvek történetének alapos és megbízható tanulmányozásához. Egy etimológiai szótár elkészítése során mindenképpen támaszkodni kell a különböző mongol nyelvek és nyelvjárások részletes leírásaira, melyeket még az etimológiai szótár összeállítása előtt el kell készíteni.

Az ojrát története során folyamatos és állandó kapcsolatban volt más nyelvekkel. Ezen nyelvek hatására az ojrát számos elemet vett át és olvasztott magába a kínai, a tibeti és az orosz nyelvből, valamint különböző török nyelvjárásokból. Minthogy ezek a kapcsolatok értelemszerűen kölcsönösek voltak, léteznie kell olyan rétegeknek ezekben a nyelvekben (vagy legalább egy részükben), melyek ojrát elemeket tartalmaznak. Az ojrát nyelvjárások leírása mindenképpen hasznos lehet az ezekkel a nyelvi kapcsolatokkal foglalkozó kutatások során is.

Az ojrát nyelvjárások többségét olyan kisebbségben élő csoportok beszélik, akik a környező nyelvi és kulturális többség erős hatása alatt élnek. Gyakorlatilag az össze ojrát nyelvjárás veszélyeztetett, néhányuk már szinte kihalt, míg mások úton vannak felé, hogy a

következő évtizedekben kihajlanak. Fontos feladat, hogy adatokat gyűjtünk a legveszélyeztetettebb nyelvjárások még élő beszélőitől, de a kevésbé veszélyeztetett nyelvváltozatok dokumentálása is sürgető problémát jelent. Legalább két terület van, ahol az ojrátoknak esélye van a hosszabb távú túlélésre (a Kalmük Köztársaság és Kelet-Turkesztán), de ehhez mindenképp szükség van maguknak az ojrátoknak az aktív és hatékony közreműködésére, valamint a helyi és állami intézmények bevonására a nyelvi újjáélesztést célzó projektekbe. A különböző ojrát nyelvjárások leírása és dokumentálása szerepet játszhat ezen revitalizációs projektek sikerében is.

2.2. EREDMÉNYEK, MÓDSZEREK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK, LEHETŐSÉGEK

Jelen disszertáció nem egy lezárt projekt végső eredménye, hanem egy folyamatban levő kutatás egyik mérföldköve. Annak összefoglalása, hogy mit tudhatunk az ojrát nyelvjárásokról a jelenleg elérhető forrásanyagok alapján, segít feltárni és megmutatni a teljes kép hiányzó vagy nem teljes részeit.

A szerző további kutatási tervei a témában két fő irányt céloznak meg a jelen disszertációra alapozva. Egyrészt az ojrát nyelv és nyelvjárások leírásának tökéletesítését és teljesebbé tételét további forrásanyagok gyűjtésével és feldolgozásával.

Az ojrát egy etnikai, nyelvi, kulturális, történeti és politikai fogalmakat jelölő kifejezés, ami hol tágabb, hol szűkebb értelemben használatos diakrón és szinkrón összefüggésekben (ojrát nép, ojrát nyelv, ojrát írás, ojrát kánság, stb.). A szó maga a 13. században jelenik meg először mint etnikai elnevezés, s a mai napig is használatban van. Több más szinonimája is létezik, ami felcserélhető vele bizonyos szövegösszefüggésekben vagy átfedi a jelentéstartalmát, illetve számos más elnevezés jelöli valamilyen alegységét.

Jelen műben az ojrát kifejezés leginkább nyelvi értelemben használatos, s a mongol nyelvek egy ágát jelöli, azon nyelvjárások csoportját, melyet gyakran illetnek a nyugat-mongol névvel, s Belső-Ázsia távoli területeitől egészen Európa keleti határáig beszélik szétszórt népcsoportok. Ezek a népcsoportok és nyelvük különböző belső és külső elnevezések alatt ismertek, s nincsenek egységesen osztályozva a szakirodalomban. Az ojrát kifejezés pontos definíciója tehát messze nem teljesen egyértelmű, jelentősen függ a szöveggörnyezettől. Jelen disszertációban az ojrát mint nyelvészeti kifejezés az alábbi népcsoportok anyanyelvét, illetve etnikai nyelvét jelöli:

- a Mongóliában élő ojrátok (dörböt, bajit, ölot, zahcsin, torgut, mingat, hoton és urjanhaj)

- a Kalmük Köztársaságban és környező területein élő ojrátok (kalmükek, s azon belül torgutok, dörbötök, buzavák)
- a Kirgisztánban, az Iszik-kölnél élő ojrátok (szárt-kalmükek)
- a Kína Xinjiang tartományában élő ojrátok (torgut, dörböt, ölot, hosut)
- a Kína Belső-Mongol Autonóm Tartományának Alsa megyéjében élő ojrátok (torgut, hosut)
- a Kína Qinghai és Gansu tartományában élő ojrátok (déd mongol, hosut, torgut)

Bár néhány kutató más népcsoportokat is az ojrátokhoz sorol, mint például az Észak-Mongóliában élő darhatokat és hotgojtokat,² jelen tanulmány nem foglalkozik ezen csoportok nyelvével.

A mongol nyelvcsalád számos nyelvből és azok nyelvjárásaiból tevődik össze, de nincs teljes egyetértés ezek osztályozását illetően. Számos osztályozási rendszer létezik, melyekben a nyelvek száma is eltérő. Az ojrát minden felosztásban a mongol nyelvek egy ága, de különböző szintekre (nyelv vagy nyelvjárás) sorolják be az egyes rendszerek. Különbségek vannak az ojrát belső felosztását illetően is, különösen a kalmük az, amit sok rendszerben eltérően osztályoznak: egyeseknél az ojrát alosztálya, míg másoknál egyazon a szinten szerepel vele, s önálló nyelvnek tekintik.

Függetlenül attól, hogy az ojrátot a mongol nyelv egy nyelvjárásának, önálló nyelvnek vagy önálló nyelvek csoportjának tekintjük, kétségtelenül nem egységes, s számos szempont alapján bontható további alcsoportokra. Attól függően, hogy milyen kifejezést használunk az ojrátúra, az alcsoportjai nevezhetők nyelveknek, nyelvjárásoknak vagy alnyelvjárásoknak. Az ojrát belső osztályozása során figyelembe kell venni a földrajzi elhelyezkedést, a történeti háttérrel, a nyelvi jellemzőket, valamint az etnikai és kulturális környezetet is.

Két olyan, valamely ojrát nyelvváltozaton alapuló irodalmi nyelv létezik ma, amit a mindennapokban is használnak: az oroszországi kalmük, melyet cirill betűs írással írnak, valamint a xinjiangi (Kína) írott ojrát, melyhez az úgy nevezett „ojrát írást” vagy más néven „világos írást” használják. Mindkét írott nyelvi forma az ojrát szupradialektális változata, és nem kapcsolhatók közvetlenül egyik beszélt nyelvjáráshoz sem. További két írott mongol nyelv is létezik még, melyet az ojrátok használnak: a Kínában élő mongolok által használt írott mongol, és a mongóliai halha. A Kínában elterjedt változat is szupradialektális, melyet különböző nyelvjárások beszélői használnak.

² Ю. Цэндээ, *Ойрад аялгууны хэл зүй*, Улаанбаатар, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Монгол Судлалын Сургууль, 2012.

Az ojrát több olyan nyelvi jellegzetessége is van, melyek megkülönböztetik más mongol nyelvektől, nyelvjárásoktól, de e mellett van a nyelvi jegyeknek egy olyan csoportja, melyek az egyes ojrát nyelvjárásokat különböztetik meg egymástól. A legismertebb általános ojrát nyelvi jellegzetességek a következők:

- a velaris *k* zárhang megőrződése a magas hangrendű magánhangzókat tartalmazó szavakban és az eredeti (írott nyelvi) *i* előtt
- az eredeti (írott mongolban meglévő) affrikáták változása $\check{c} > \check{c}$ és *c*, valamint a $\check{j} > \check{j}$ és *z*
- a nem első szótagi, eredeti (írott nyelvi) *i*-nek a magánhangzók előre tolódását kiváltó, valamint palatalizáló hatása a mély hangrendű szavakban
- egy új magánhangzó-fonéma (*ä*) megjelenése, ami részben semleges viselkedik a magánhangzók (palatális) illeszkedése szempontjából
- az eredeti záródó kettőshangzók monftongizálódása, ami együtt jár egyes hátulképzett magánhangzók képzésének előrébb tolódásával
- az eredeti nem első szótagi roved magánhangzók erős redukciója
- a palatalizált mássalhangzók viszonylag kis száma
- a más mongol nyelvekre jellemző ajakkerekítés szerinti illeszkedés hiánya
- az első szótagi *i* megőrzése (az *i* “törése” kevésbé gyakori)
- az *n*-tövű szavak szóvégi nazálisának megőrzése
- birtokos személyjelek széles körű használata
- állítmányi személyjelek használata (igei és névszói állítmánynál egyaránt)
- a komitatívusz esetragjának megőrzése (*-la/lä*)
- a mongol prolatívusz megőrzése az irányhatározó eset jeleként (*-ur/ür*)
- számos jellegzetes toldalék
- jellegzetes ojrát elemek a szókinszben, valamint olyan török jövevényszavak megléte, melyek csak az ojrát sajátjai
- stb.

Bár ezek a jellemzők széles körben ismertek és elfogadottak, mint tipikus ojrát jelenségek, nem találhatók meg minden ojrát nyelvjárásban egyformán. Bizonyos nyelvjárások a fentiektől eltérő jellegzetességeket mutatnak:

- az eredeti \check{c} és \check{j} megőrződött a szártkalmükben és kalmük torgut nyelvjárásának cátan változatában
- a *dz* affrikáta rendszeres vagy esetleges megjelenése a *z* réshang helyett az Alasa terület és Nyugat-Mongólia ojrát nyelvjárásaiban

- kettőshangzók megléte nyugat-mongóliai nyelvjárásokban, melyek lexikailag kötöttek, ugyanakkor nem jelentésmegkülönböztető allofónjai a hosszú magánhangzóknak (esetleges halha hatás)
- az eredetileg *a* és *ā* hangokat tartalmazó toldalékok hátulképzett változatának hiánya a dörböt nyelvjárásban
- az eredeti első szótagi zárt ajakkerekítéses magánhangzók nyíltabbá válása a dörböt nyelvjárásban (*u > o, ü > ö*)
- az irányhatározó eset sajátos ragjai számos nyelvjárásban (pl. *-ad/äd* a *torgutban*, *zahcsinban*, *ölötben* és *déd mongolban*, *-lu* az *ölötben*, *mingatban* és *déd mongolban*)
- stb.

Számos értékes forrás áll rendelkezésre az ojrát nyelvjárások történetére vonatkozóan. Az egyik legértékesebbek az ún. ojrát írás vagy “világos” írás nyelvemlékei. Az ojrát írásos irodalmi nyelv (írott ojrát) beszélt nyelvi elemei értékes forrást jelentenek az ojrát nyelvjárások történeténe tanulmányozásához, s adatokat szolgáltatnak az évszázadok során végbement változások relative és abszolút kronológiájának meghatározásához. Az írás maga a jól ismert ujjur-mongol íráson alapul, de megkísérli kiküszöbölni annak hiányosságait, s létrehozni egy következetes írásrendszert, ami képes jelölni a korabeli mongol nyelv hangjait, s használható az összes mongol számára. Az ojrát írásnak számos betűje van a rövid és hosszú magánhangzó-fonémák, valamint a zöngés és zöngétlen mássalhangzó párok megkülönböztetésére, s csökkentette a helyzeti allográfok számát is. Az a nyelvváltozat, melyet Zaja Pandita használt rá, hogy az új írással szövegeket jegyezzen le (többnyire Buddhista szövegek fordításai) leginkább az írott mongolon alapul, s annak korabeli “tudós” olvasatát tükrözte. Ez az új írott nyelv sok szempontból régies és mesterséges volt, következésképp meglehetősen távol állt a korabeli beszélt nyelvtől. Azonban az írás előnyeinek köszönhetően, s az új irodalmi nyelv műviességének ellenére Zaja Pandita írása hamar elterjedt az ojrátok közt, de – leginkább politikai okok miatt – soha nem let elfogadva a keleti mongolok által, így ojrát írásként vált ismertté. Bár az ojrát írott nyelv sok tekintetben megtartotta a “könyvízü” jellegzetességeit egészen a 20. századig, az idők során mégis egyre több elemet épített magába a beszélt nyelvből. Minthogy Zaja Pandita ábécéje meglehetősen jól volt képes lejegyezni a korabeli ojrát és más mongol nyelvjárások hangészletét, könnyen szűrődtek be beszélt nyelvi elemek az írott nyelvváltozatba. Ezt a folyamatot az is elősegítette, hogy az írott ojrátoknak nem volt olyan szabványosított változata, mint az írott mongolnak, s a Dzsungár Birodalom 18. századi bukása még a dzsungár kancellária lehetséges egységesítő hatását is megszüntette. Az írott ojrátot egyes írástudók, valamint az

írásbeliség helyi központjai (pl. kolostorok) alakították. Jelen disszertáció megvizsgál néhány írott ojrát forrást is a beszélt nyelv hatásának szemszögéből.

Ojrát nyelv külső forrásai sokféle nemzetiségű szerzők különböző írásokkal lejegyzett szövegeit jelentik. A legkorábbi ilyen forrás valószínűleg Rasid ad-Dín, aki a Dzsámi at-Tavarih című, perzsa nyelven, arab írással írt művében megemlíti a kést jelentő ojrát szót, amit ugyan eltérően értelmeznek a kutatók, de esetleg kapcsolatban lehet az ojrát *utxa* 'kés' kifejezéssel. Bár ez az külső forrás könnyen összekapcsolható az ojráttal, hisz a szerző egyértelműen kijelenti, hogy ojrát adatról van szó, a mongol nyelv más külső forrásait már jóval nehezebb az ojráthoz kötni. Csak a jóval későbbi európai utazók által készített feljegyzések azok, amik egyértelműen az ojrát nyelvet rögzítik.

Van azonban egy érdekes forrás, ami belsőnek számít abban az értelemben, hogy mongol, de külsőnek is, mert nem ojrát, hanem egy 17. századi kelet-mongol történeti kórnika: ez a Sira Tuγūji, amiben van egy szövegrész, ahol leírja Manduqai Sečen qatun győzelmét az ojrátok felett. Manduqai megparancsolja a legyőzött ojrátoknak, hogy nem használhatják az *ayiray* 'kumisz' és az *ordun* 'palota' szavakat, hanem helyettük a *čigege* és *örgüge* szavakat kell használniuk. Ezek a szavak a mai ojrát *čigä* és *örgä* szavaknak felelnek meg, s függetlenül a leírt jelenet történeti hűségétől, valószínűleg a kelet-mongol nyelvjárások és az nyugat-mongol ojrát közti korabeli nyelvjárási különbségeket tükrözik.

Az írott ojrát mellett az ojrát nyelv történetének legértékesebb forrásai az latin vagy – ritkábban – cirill betűkkel írt európai feljegyzések. A legkorábbi jelentős forrás Nicolaes Witsen kalmük szójegyzéke, amit e 1692-ben adott ki először a *Noord en Oost Tartarye* című könyvében. Witsen egy Holland tudós és politikus volt, aki Oroszországgal és Szibériával kapcsolatos anyagokat gyűjtött utazóktól, kereskedőktől, s mindenkitől, aki ezeken a területeken keresztülutazott. Kalmük anyagai nagyon fontosak, hiszen szójegyzéke a kalmük szókincs első számottevő terjedelmű forrása, amit latin betűkkel, s többé-kevésbé fonetikusán jegyeztek le, így értékes forrást jelent a 17. századi kalmük nyelv hangrendszeréhez.

Egy másik kalmük szójegyzéket Philip Johan von Strahlenberg (1676–1747) adott ki, aki a poltavai csatában (1709) orosz fogságba esett svéd katonatiszt volt. Szibériába deportálták, ahol 1721-ig élt, s kényszerű tartózkodása idején a környező népek nyelvére és kultúrájára vonatkozó adatokat anyagokat gyűjtött. A tapasztalatait összefoglaló, 1730-ban megjelent *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* című könyve hamar népszerű lett Európában. Strahlenberg könyve egy kalmük szójegyzéket is tartalmazott, ami feltehetően a Dzsungáriában beszélt nyelvváltozatot tükrözte. Ugyan nincs rá közvetlen bizonyíték, de valószínű, hogy a szójegyzék anyagát nem Strahlenberg, hanem valaki más gyűjtötte, s p csak közzétette azt. A szójegyzék maga nagyon fontos és érdekes, de számtalan hibát tartalmaz,

így fenntartásokkal kell kezelni az adatait. John Kruegernek a szójegyzékhez fűzött megjegyzései rendkívül hasznosak ehhez.

Peter Simon Pallas jól ismert, német származású tudós, aki évtizedekig dolgozott Oroszországban. A természettudományok területén végzett munkája mellett az Oroszországban élő népcsoportok nyelvéről és kultúrájáról is jelentetett meg könyveket. A világ nyelveinek *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* című szójegyzéke, valamint a kalmükről írt kétkötets munkája, a *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* is értékes adatokat szolgáltat a kalmük (és ojrát) nyelv tanulmányozásához. Ő tett közzé elsőként kalmük népköltészeti szöveget, azaz két népdalt a 18. századból. Ahogy azt könyvében is megírta, kalmük anyagait nem maga gyűjtötte, hanem Johan Jährigtől kapta.

Szentkatolnai Bálint Gábor Magyar nyelvész, aki 1871–1872 között terepmunkát végzett a kalmükek közt, majd később 1873-ban Mongóliába, Urgába ment, hogy keleti mongol nyelvi anyagot is gyűjtsön. Angol nyelven megírta a kelti és nyugati mongol nyelv nyelvtanát, melyben a beszélt nyelvre koncentrált az írott nyelv helyett, s az általa gyűjtött szövegekből egy szöveggyűjteményt is összeállított (népköltési szövegek, jogi iratok, párbeszéd, stb.). Nyelvtanában és szöveggyűjteményében latin betűkkel írta le a kalmük nyelvű szövegeket, jobbra fonetikusán, de az írott ojrát hatása is látható. Mongol témájú munkái kiadatlanok maradtak egészen napjainkig, amikor is Birtalan Ágnes adta közre nyelvtana hasonmás kiadását egy bevezetővel ellátva, valamint kalmük szövegeinek jegyzetelt fordítását is. Bálint nyelvtana és a szöveggyűjteménye is jól tükrözi a 19. század második felének kalmük nyelvállapotát.

Természetesen vannak más források is a 18. és a 19. századból további szerzőktől, eltérő mennyiségű ojrát és kalmük glosszával, szavakkal, s néha egész mondatokkal. Meg kell említeni Johann Christian Schnitschert, egy svéd katonatisztet, aki a Kínából 1715-ben a kalmük Ayuki kánhoz küldött követség tagja volt, valamint Johann Eberhard Fischert, Johann Peter Falkot, Benjamin Bergmant és persze azokat is, akik valamilyen módon kötődtek a morva egyház szareptai misszós telepéhez: Johann Jährigot, Justus Friedrich Malschot, Cornelius Rahmnt, Isaak Jakob Schmidtet and Heinrich August Zwicket. Ezek az emberek – és még néhány más szerző – mind nyújtottak több-kevesebb forrásanyagot, ami hasznos lehet az ojrát nyelv történetének tanulmányozásához.

A különféle források, azaz az ojrát írásos belső, valamint a többnyire latinbetűs külső források összehasonlítása számos nyitott kérdést oldhat meg. Ilyen lezáratlan kérdés pl. az ajakkerekítés szerinti illeszkedés jelensége az ojrátban. Ahogy az közismert, a mai ojrát nyelvjárásokat többnyire az ajakkerekítés szerinti illeszkedés hiánya jellemzi, azaz pl. *dörä*-t

(‘kengyel’) mondanak a halha *dörö* vagy a burját *dürö* helyett, s a toldalékoknak is csak két harmonikus változatuk van a halha, a burját és a belső-mongóliai nyelvjárások négy változata helyett. Minthogy az írott mongol nyelvet is az ajakkerekítés szerinti illeszkedés hiánya jellemzi, egyes kutatók – főként Mongóliában – igyekeznek összekötni a mongol nyelv ezen két változatát, s azt állítják, hogy az írott mongol nyelv eredetileg az ojrát elődjén alapult. Az írott ojrát szövegekben megfigyelhető ajakkerekítés szerinti illeszkedés pedig eszerint csupán helyesírási sajátság, Zaja Pandita találmánya. Ez meglehetősen érdekes elképzelés, de az írott források nem támasztják alá. Nem csupán az írott ojrát szövegek mutatnak ugyanis ajakkerekítés szerinti illeszkedést, hanem a korábban említett európai szerzők szövegei is, ahol is az ajakkerekítés szerinti illeszkedés világosan megfigyelhető az ojráton, főként a 19. század előtt. Csak a 19. századból származó szövegekre jellemző az ajakkerekítés szerinti illeszkedés következetes hiánya, azaz valaha az ojrát nyelvjárásokra minden bizonnyal jellemző volt az ajakkerekítés szerinti illeszkedés megléte, s a hiánya egy olyan újítás, ami csak a 18. században kezdett terjedni. Ez a folyamat nyomon követhető az írott forrásokban, s egyes ma beszélt ojrát nyelvjárások adatai is igazolják, hogy legalább a szótövekben meglehetősen az ajakkerekítés szerinti illeszkedés korábban is. Ami a toldalékokban való megjelenését illeti, erre vonatkozóan nincs még megfelelő forrásanyag, így ez a terület további kutatást igényel.

2.3. A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

Rákos Attila: Clear Script as Source for the History of Oirat Dialects. In: N. N. Kazansky (szerk.): *Acta Linguistica Petropolitana*. Vol. XI, part 3, St. Petersburg, Russian Academy of Sciences, 2015, pp. 352–364.

Rákos Attila: Svantesson, Jan-Olof (ed., transl.): Cornelius Rahmn’s Kalmuck Dictionary. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012 (*Turcologica*, 93). 199 pp. ISBN 978-3-447-06690-7. In: *AOH* 68 (2015), pp. 479–483

Rákos Attila: Introduction to Oirat Dialectology. In: Ágnes Birtalan (szerk.): *Oirat and Kalmyk Linguistic Essays*. (Talentum sorozat 11.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012, pp. 25–58.

Rákos Attila: Long Vowels in the Oirat Script. In: Б. А. Бичеев (szerk.): *Мур «ясного нусьма»*. Elista, Russian Academy of Sciences, 2010, pp. 36–40.

Rákos Attila: Some Notes on the Long Vowels of the Oirat Script. In: Szathmári István (szerk.): *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*. Tomus XXVI. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2005, pp. 217–226.

- Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmüök – Egy európai mongol nép.* (TEXTerebess 1.)
Budapest, Terebess Kiadó, 2002, 263 p.
- Rákos Attila: *Written Oirat.* (Languages of the World 418) München, Lincom Europa, 2002,
60 p.
- Rákos Attila: Beszélt nyelvi hatások az ojrát „világos írásos” szövegekben. In: Birtalan Ágnes
– Yamaji Masanori (szerk.): *Orientalista Nap 2001.* Budapest, MTA Orientalisztikai
Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet, 2002, pp. 81–89.